

Cult.

Educatie & inspiratie
voor primair onderwijs

SEPTEMBER 2023

Sterke lezers

op IKC De Werkschuit

Versterk jouw vaardigheden

met ons scholingsaanbod

DIY:

Zelf aan de slag in jouw klas

Ronald Kox (LKCA):

‘Een kunstvakdocent op
iedere basisschool?
Pas de onderwijswet aan!’

Cult. is een uitgave over cultuur- en lesonderwijs
van Stadkamer Zwolle, afdeling Onderwijs

**Deze tekening is
gemaakt door
Sevreen (10) van
OBS De Springplank:**

“De opdracht was om jezelf, en anderen, zwemmend in het zwembad te tekenen. Dit ben ik, zwemmend op mijn rug. Eerst maakte ik een tekening met potlood, daarna heb ik het met wasco ingekleurd. Toen ik het water met twee kleuren ecoline heb geschilderd, zag je de wasco zo mooi! Ik ben het meest trots op mijn haren, daaraan kun je zien dat ik aan het zwemmen ben. De volgende keer zou ik mijn zus er ook bij tekenen.”

Inhoud

- 5 Voorwoord
- 6 De Duyvencamp focust op groei
- 9 Aan het woord - Leescoördinatoren Heidi en Ruben
- 10 Onze schoolbibliotheek
- 13 DIY: Stiftgedicht
- 14 De Markesteen: vakoverstijgend werken in de praktijk
- 17 Ben jij (al) creatief?
- 18 Pleidooi voor verplichte kunstvakdocenten
- 22 Terug naar de basis op De Proeftuin
- 25 Column - Adviseurs cultuureducatie
- 26 Boekentips
- 27 Scholingsaanbod cultuur- en leesonderwijs
- 32 Doe ook mee met...
- 33 Column - Nog vier jaar...?!
- 34 De Werkschuit gaat voor sterke lezers
- 37 Aan het woord - ICC'er Loes Onderdelinden
- 38 5 jaar Alle Zwolse Kinderen Lezen
- 40 DIY: Kunst in de klas
- 41 Aan het woord - ICC'er Marjanneke Scholtheis

Een fijne leesplek in school

10

“Cultuuronderwijs is onderdeel van onze basis”

22

“De minister moet ingrijpen!”

18

Nog vier jaar...?!

33

Vakoverstijgend werken draagt bij aan de motivatie

14

CULTUUR AVONTUUR

Kunst in zicht!

Zet je scherm opzij, kom uit je klaslokaal en ga mee op Cultuuravontuur! Samen ontdekken we kleurrijke kunstwerken, verrassende voorstellingen en bijzondere bouwwerken op de spannendste plekken in Zwolle. Durf jij het aan?

Verken de wereld van schilderijen, dans, theater, poëzie en gebouwen. Reis mee door de geschiedenis of moderne kunst en laat je betoveren. Welke verborgen schatten ontdek jij?

“LEREN OVER KUNST EN CULTUUR IS ÉÉN GROOT AVONTUUR!”

Kom kijken, luisteren en ervaar het zelf. Maak het mee in geuren en kleuren. Verwonder je en heb vooral plezier. Zo wordt kunst beleven een onvergetelijke ervaring!

Gaat jouw klas mee op avontuur?

Ontdek meer op stadkamer.nl/cultuuravontuur!

Hoe werkt het?

Met Cultuuravontuur geef je op een creatieve manier invulling aan kunstbeschouwing op de basisschool. Je gaat met jouw klas aan de slag met een kant en klaar lespakket om kunst te beschouwen én beleven op een culturele plek in Zwolle.

Stap 1: voorbereidende les

Vooraf in de klas

Stap 2: kunstbezoek

Op locatie

Stap 3: creatieve verwerking

In de klas

Voorwoord

De kracht van cultuur

Cultuur is onmisbaar. Punt. Zeker als je bedenkt wat cultuur ons allemaal oplevert! Want ja, het stimuleert verbeeldingskracht en creativiteit. Maar wist je ook dat het een basis biedt voor samenwerking, helpt om ons in te leven in anderen en het kritisch denken bevordert?

Cultuur gaat over jou. Over je verhouding tot een ander en tot de wereld. Ga je aan de slag met cultuur - of dat nou taal, kunst of een andere vorm van expressie is - dan ontdek je nieuwe ideeën, materialen en ambachten. Zélf iets creëren maakt je sterk en trots: je kan meer dan je denkt! Dat gun je toch iedere leerling?

In deze editie van Cult. nemen we je mee in de kracht van cultuur. Zo ontdek je waarom de creatiefste ideeën onder de douche ontstaan, wat maakt dat Ronald Kox pleit voor een verplichte kunstvakdocent op iedere school en welke aanpak de Werkschuit inzet om van leerlingen sterke lezers te maken. Krijg je al zin om zelf de handen uit de mouwen te steken? Doe mee met een DIY of volg een training om je eigen culturele competenties te versterken.

Bij Stadkamer geloven we in kleuren buiten de lijntjes. We moedigen je aan om jouw nieuwsgierigheid en enthousiasme te volgen. Speel met taal of materialen en durf eens een (dans) pasje opzij te maken! We hopen dat dit magazine je zal inspireren en verrijken. Dat - welke rol je ook hebt binnen het lees- en cultuuronderwijs - de inzichten je helpen om bestaande ideeën te transformeren en verbinding met elkaar te zoeken. Want ook dát is de kracht van cultuur!

Team Onderwijs Stadkamer

Anneloes, Annemieke, Ester, Frances, Geny, Harmke, Hiske, Jolanda, Joris, Karin, Lisette, Maarten, Margriet en Merel

“Een kind is meer dan school alleen”

Rapporten zonder cijfers: De Duyvencamp focust op groei

CBS De Duyvencamp in Berkum wilde in rapporten graag minder nadruk op een oordeel – onvoldoende, voldoende of goed – en meer focus op ontwikkeling van leerlingen. Het resultaat is een multomap met mooi vormgegeven bladen waarop de ontwikkeling per vak grafisch is weergegeven, met ruimte voor een persoonlijke noot van leerkracht, leerling en ouders.

De eerste stap naar een nieuw rapport werd drie jaar geleden gezet. ‘Wij zaten op dat moment in een proces voor een nieuwe visie die meer uitgaat van de groei en ontwikkeling van een kind. Een kind dat rekenen moeilijk vindt, kan daarin wel groei laten zien. Dat wilden we laten terugkomen in het rapport’, legt directeur Suzanne Otten uit. ‘Toen een collega een onderwerp zocht voor haar afstuderen, leek een nieuwe kijk op rapporteren ons interessant. Voor haar én voor ons.’

Onderzoek naar rapportagevorm

De collega verdiepte zich in de theorie van onderwijs-pedagoog Gert Biesta, die drie doeldomeinen benoemt waaraan het onderwijs volgens hem aandacht moet besteden: kwalificatie, socialisatie en subjectificatie. Vervolgens werd aan het team, de ouders en leerlingen gevraagd wat zij graag willen terugzien in een rapport. ‘Het team wilde graag van de cijfers af. Ouders wilden onder meer de sociaal-emotionele ontwikkeling, motorische ontwikkeling en de creatieve vorming terugzien’, zegt groep 2-leerkracht en ICC’er Marriët Bruinsma. ‘De kinderen gaven aan dat het minder saai mocht.’ Suzanne: ‘Toen moesten we het concreet gaan maken. Wat gaan we in kaart brengen? Hoe formuleren we dat zodat het voor iedereen duidelijk is? En hoe leggen we de focus op groei en succeservaringen van elk kind?’

Kernwaarden als uitgangspunt

Het resultaat is een fraai vormgegeven, kleurrijke multomap waarin de groei van het kind centraal staat. Iedere kernwaarde van de school is een ‘hoofdstukje’ in het rapport. Onder Waardevol staat de sociaal-emotione-

le ontwikkeling beschreven, bij Verbindend is onder meer de omgang met anderen en het samen spelen en samenwerken in beeld gebracht. Wereldwijs schenkt aandacht aan cognitieve vaardigheden en aan onder meer schrijven, cultuur, Engels en gym. De ontwikkeling wordt weergegeven aan de hand van een ingekleurde balk: hoe meer er is ingekleurd, hoe meer het kind zich heeft ontwikkeld. ‘Het komt voor dat het balkje bij het tweede rapport korter is dan bij het eerste rapport. Dat betekent dat een kind zich in die periode op dat onderdeel minder heeft ontwikkeld. En dat kan, want kinderen ontwikkelen zich met sprongen’, legt Suzanne uit. ‘Omdat we er geen cijfers aan koppelen, is er geen goed of niet goed, maar geven we gewoon inzicht in de ontwikkellijn van die leerling.’

“Ik vind het zelf niet heel belangrijk hoe een rapport eruitziet. Het vorige rapport vond ik wel iets leuker, want daar stond een schattige foto van jezelf als kleuter op de voorkant. Maar hier zit meer structuur in.” Coen, groep 8

Ruimte voor cultuur

Anders dan in het vorige rapport, was al meteen duidelijk dat ook cultuur benoemd moest worden, zegt Mariëtte. 'We worstelden daar om verschillende redenen wel wat mee. Kunsteducatie bestaat uit behoorlijk wat disciplines, wat wil je laten terugkomen in het rapport? En op welke manier, zodat het ook voor ouders en leerlingen begrijpelijk is? Hoe beoordeel je kunsteducatie objectief?' Uiteindelijk besloot de school om de hoofdkerndoelen als uitgangspunt te nemen.

Cultuur bestaat in het rapport uit twee onderdelen. De eerste omschrijving luidt: Je bent betrokken en hebt plezier bij de creatieve en muzikale activiteiten. Daaronder staat: Je bedenkt ideeën en doet onderzoek bij handvaardigheid en natuur & techniek. Het kerndoel

"Het rapport is mooier dan eerst. En duidelijker. En het is leuk dat de juf er iets in mag schrijven."

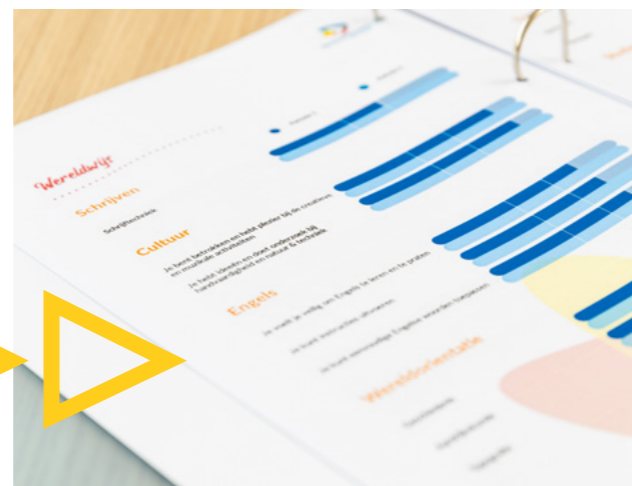
Linde, groep 5

reflectie komt terug aan het begin van het rapport. Daar kan een leerling zelf opschrijven wat de eigen talenten zijn of waar het trots op is, en wat het nog wil leren. Ook kan de leerling op dat blad een ik-tekening maken en opschrijven wat het leuk vindt om te doen.

Op de laatste bladzijde kunnen de leerkracht, ouder/verzorger en leerling zelf iets schrijven. Suzanne: 'Dat sluit ook weer aan bij onze kernwaarde Verbinding, waarbij we de samenwerking opzoeken met ouders. En hun aanvulling is echt waardevol. Zo'n rapport is zoals wij het kind zien, maar een kind is meer dan school alleen.'

"Het is voor mij nog wat onduidelijk, maar ik vind het er wel heel leuk uitzien. Ik hou meer van kleur dan van wit papier met zwarte letters. Dit is een stuk moderner. In mijn rapport kijk ik altijd eerst naar spelling, taal, lezen en gym. En ik vind het leuk om naar cultuur te kijken. Want dat is gewoon leuk." Lauren, groep 8

AAN HET WOORD

De leescoördinatoren van De Toonladder

Als leescoördinatoren op OBS De Toonladder inspireren Heidi Goedvriend en Ruben Wetzels hun collega's en motiveren ze de kinderen om met plezier te lezen.

'Op de Toonladder hebben we een missie: elk kind een gemotiveerde en levenslange lezer. Lezen vinden we op onze school ontzettend belangrijk en doen we dan ook dagelijks. We besteden door het jaar heen veel aandacht aan leesmotivatie en hebben een boekencollectie waar we erg trots op zijn!

Toen wij elkaar leerden kennen, kwamen we er al snel achter dat we beiden van lezen houden én het waardevol vinden om te werken met mooie boeken. We inspireren elkaar regelmatig, delen nieuwe inzichten of zoeken samen nieuwe boeken uit voor de school. Samen volgden we de cursus 'Open boek' bij Stadkamer en hebben elkaar daardoor nog beter leren kennen op het gebied van leesonderwijs.

"Lezen is belangrijk, maar vooral ontzettend leuk!"

Ruben is altijd in voor alles wat met lezen te maken heeft. Met zijn kennis over de nieuwste boeken, is hij de motor in groep 1 en 2 als het gaat om het werken met prentenboeken. Heidi zorgt voor de beleidsmatige kant, bewaakt de doorgaande leerlijn en neemt het team mee tijdens het maken van een kwaliteitsslag. Samen inspireren we onze collega's en organiseren we activiteiten om lezen levend te houden in de school. Want lezen is belangrijk maar vooral ontzettend leuk!

Heidi Goedvriend

Ruben Wetzels

ONZE SCHOOLBIBLIOTHEEK

Steeds meer scholen in Zwolle hebben een mooie schoolbibliotheek. Dat zien we graag! Want zo'n eigen bibliotheek in de school is een rijke leeromgeving en stimuleert het leesplezier: belangrijke voorwaarden voor goed leesonderwijs. Een schoolbieb vergt een goede organisatie en moet er natuurlijk aantrekkelijk uitzien, zodat kinderen er graag komen. Hoe pakken de Zwolse scholen dit aan? We nemen een kijkje in de schoolbieb van de Zevensprong, de Morgenster en het Stroomdal.

De Zevensprong

"In 2018 zijn we gestart met Alle Zwolse Kinderen Lezen. Nadat twee collega's de cursus 'Open boek' bij Stadkamer hadden gevolgd, hebben zij samen met de directie gezorgd voor een ruimte in school om een schoolbieb te realiseren. We wilden een bibliotheek met een vrolijke en fijne uitstraling, waar je even kan zitten om in een boek te bladeren of te lezen. Met kasten waar veel boeken in kunnen en waar leerlingen zien dat er regelmatig iets nieuws wordt toegevoegd. In de toekomst hopen we onze collectie nog verder uit te breiden!"

"Betrek leerlingen bij de organisatie en activiteiten van je schoolbibliotheek. Zij hebben erg leuke ideeën!"

"Gewoon beginnen!
In elke school moet een schoolbieb zijn."

Het Stroomdal

"Het team heeft hier een aantal jaren geleden een mooie schoolbieb opgezet, die we inmiddels verder uitgebreid hebben. De grove indeling met de kasten is beslist, wij denken nog wel na over de ideale indeling van de bieb om boeken makkelijk te kunnen opzoeken. In samenwerking met de kinderen houden we onze collectie up to date. Wekelijks helpen biebouders en stagiaires bij het uitlenen van de boeken."

▶▶▶ Lees verder

“Wanneer ouders de school binnenkomen voor een rondleiding is de bibliotheek een echte eye-catcher”

De Morgenster

“Tot een aantal jaar geleden hadden de kinderen hier op school weinig leesmotivatie. Daar moest wat aan gedaan worden. We hebben geld gekregen en collega’s hebben hard gewerkt om een bibliotheek op te zetten. Het is een mooie lichte ruimte geworden die we goed kunnen organiseren. Nu hebben de leerlingen veelmeer leesmotivatie!”

Eens in de zoveel tijd gaan de leerlingen naar de schoolbieb toe. Sommige kinderen hebben als taak om de boeken te scannen of op te ruimen. Wanneer ouders de school binnenkomen voor een rondleiding of intake, is de bibliotheek is een echte eye-catcher!”

Tip: Zorg voor een ruim en passend aanbod, zet je boeken op genre en niet op AVI-niveau, en maak duidelijke afspraken over hoe de bieb netjes moet worden gehouden.

STIFTGEDICHT

DIY:
KUNST
IN DE
KLAS

DOEL: creatief schrijven, taalvaardigheden oefenen

DUUR: 30-40 minuten

DIT HEB JE NODIG:

- gekopieerde of uitgescheurde pagina’s uit oude boeken
- zwarte stiften en/of beeldend materiaal, zoals verf of wasco

ZO WERKT HET:

Stiftgedichten is simpel: door woorden in een bestaande tekst met een zwarte stift onleesbaar te maken, blijft er maar een deel van de tekst over. Zo ontstaat soms zomaar onontdekte poëzie uit bestaande teksten!

stift ge
dicht en

1) Kopieer een aantal pagina’s uit verschillende oude boeken, of laat de leerlingen deze zelf uitscheuren. Zoek bladzijdes uit met veel woorden. De leerlingen kiezen vervolgens een aantal van deze pagina’s.

2) Laat op het bord een voorbeeld van een tekstfragment zien en maak daar een (kort) stiftgedicht van. Inspireer de leerlingen om creatief om te gaan met de tekst: vergeet de oorspronkelijke inhoud en ga op zoek naar woorden die eruit springen, die bijzonder of mooi zijn.

3) Nu gaan de leerlingen zelf aan de slag. Ze stiften telkens woorden weg totdat ze een woord tegenkomen dat ze graag willen behouden. Door de woordkeuze en de manier waarop woorden elkaar opvolgen, ontstaan er nieuwe, interessante zinnen. Met misschien wel een origineel gedicht als resultaat!

4) Bekijk uiteindelijk met de groep de resultaten en laat een aantal gedichten voordragen. Wat valt de leerlingen op?

TIPS:

- Laat de leerlingen vooraf kennismaken met uiteenlopende gedichten. Zo ervaren ze vrijheid in het spelen met taal.
- Kleine woorden als ‘en’, ‘de’, ‘je’ en ‘ik’ kunnen erg handig zijn.
- Je kunt de opdracht verrijken met divers materiaal, zoals verf, wasco of gaten in papier.
- Maak een expositie en laat de leerlingen hun gedichten voordragen.

De Markesteen: vakoverstijgend werken in de praktijk

Openbare basisschool de Markesteen wil haar leerlingen beter voorbereiden op de maatschappij, extra motiveren en de werkdruk voor leerkrachten verlagen. De oplossing ligt volgens de school in vakoverstijgend werken. Na een succesvolle proef in groep 7 wil leerkracht Renee van Rijswijk het concept uitrollen in de hele school.

Het idee om vakken te integreren ontstond in de werkgroep vakoverstijging, waar Renee deel van uitmaakt samen met enkele collega's, een docent van Hogeschool KPZ en een vierdejaars KPZ-student die bij De Markesteen afstudeert. Renee: 'We dachten na over vragen als: waarom geven wij kinderen les? En waarom komen zij op school? We willen de kinderen voorbereiden op de maatschappij waarin informatie met elkaar verweven is. Je kunt rekenen daarin niet los zien van taal of van wereldoriëntatie. Dan is het best gek dat leerlingen deze vakken op school afzonderlijk aangeboden krijgen, terwijl zij de verbanden ertussen in de praktijk wél moeten leggen.'

Motivatie verhogen en werkdruk verlagen

Er waren nog meer redenen om vakken integraal te willen aanbieden, zegt Renee. 'Wij zijn ervan overtuigd dat vakoverstijgend werken bijdraagt aan de motivatie. Dat wanneer je de lesstof beeldend maakt en meer laat aansluiten bij hun belevingswereld, leerlingen meer geprikkeld worden om te leren. En met meer plezier. Daarnaast wilden we de werkdruk verlagen voor leerkrachten. Door bijvoorbeeld begrijpend lezen te koppelen aan een informatieve tekst over een thema van wereldoriëntatie, sla je twee vliegen in een klap.'

"Wij zijn ervan overtuigd dat vakoverstijgend werken bijdraagt aan de motivatie"

Combinatie taal en wereldoriëntatie

Vakoverstijging was ook een onderwerp in de werkgroep taal. Om weg te blijven van 'eindeloos praten, niets proberen en zo de drempel alleen maar hoger te laten worden', besloot de school om in het klein de eerste stappen te zetten. Renee ging van start met een pilot in groep 7 door taal en wereldoriëntatie te integreren, een min of meer toevallig gekozen combinatie. 'Ik zag dat er in onze taalmethode van Malmberg voorzetjes staan voor integratie van deze twee vakken. Dus welk wereldoriëntatiethema goed past bij een bepaald taalthema. We hoefden dus niet zelf helemaal opnieuw het wiel uit te vinden.'

Boekentips van Stadkamer

Gedurende drie weken stond het thema Cultureel Erfgoed centraal, met daaraan gekoppeld de vraag 'Waar kom ik vandaan?' Adviseur media- en taaleducatie Margriet Salomons van Stadkamer stelde voor de projectperiode een collectie boeken samen voor op school. Daarnaast maakte ze voor groep 7 een lijst met boekentips voor de integratie van taal en wereldoriëntatie. Renee: 'Het thema ging uit van drie perspectieven: mijn wijk, mijn stad en mijn land. Wij trokken het verder door, want waar je vandaan komt heeft invloed op wie je bent, maar ook op de vraag: wanneer is iets je thuis? Wanneer kom je ergens vandaan? Een van de boeken die Margriet voorstelde, Boreas en de zeven zeeën van Mina Witteman, sloot daar heel mooi op aan.'

"Het is best gek dat je op school vakken los aanbiedt, terwijl leerlingen in de praktijk wel verbanden moeten leggen"

Vakoverstijging in de praktijk

Het formuleren van onderzoeksvragen door de kinderen die ze beantwoordden en presenteerden met een muurkrant, was een van de manieren van vakoverstijgend werken. 'Daarnaast hebben de kinderen hun familierecept op papier gezet en interviews afgenomen over Zwolle, de Hanzestad. We hebben uitstapjes gemaakt naar de Sassenpoort en het Dominicanenklooster, en een verhalenverteller opende het thema.'

TIP

Wil je ook boekentips bij een thema? Neem dan contact op met Stadkamer Onderwijs via educatie@stadkamer.nl.

Lees verder

Ook de lessen sociaal-emotioneel leren waren gekoppeld aan het thema. 'Daarbij hadden we het over hoe het gaat thuis en hoe je thuissituatie van invloed is op hoe je in de klas omgaat met anderen.' Tijdens de stilleesmomenten lazen de kinderen de boeken die Margriet had uitgezocht.

De groep sloot het project af met een tentoonstelling door de school, waarbij ze alles presenteerden: de opgedane kennis van de uitstapjes gecombineerd met de vakken die waren opgehangen aan het thema van het project.

Lichtje aangaan

Hoewel de pilot slechts drie weken duurde, was het voor Renee succesvol genoeg om het ook uit te rollen in andere groepen. 'Het voordeel vind ik dat je tijdens een instructie kunt refereren aan iets wat je eerder die dag bij een ander vak hebt besproken. Zo haal je weer kennis op die anders niet meer aan de orde zou komen. Bij een reguliere lesdag heb je 's ochtends rekenen en kom je daar in de middag niet meer op terug. Nu wel, want je bent met meerdere vakken en op verschillende manieren binnen dat thema bezig. Ik had ook echt het idee dat ik bij een paar leerlingen op een bepaald moment een 'lichtje' zag aangaan. Alsof

ineens het kwartje viel doordat de informatie op een ander moment op een andere manier werd aangeboden. Dat is ook een doel: dat de kennis die ze opdoen, blijvende kennis is.'

Stap voor stap uitbreiden

De ervaringen van de pilot worden nog op papier gezet, zodat ook de andere leerkrachten weten hoe ze vakoverstijgend kunnen werken. 'Uiteindelijk willen we meerdere vakken en vaardigheden integreren', zegt Renee, 'maar we houden het eerst bij taal en wereldoriëntatie en gaan het dan stap voor stap uitbreiden. Volgend schooljaar gaat een nieuwe student weer verder met het thema vakoverstijging.'

"Het voordeel vind ik dat je tijdens een instructie kunt refereren aan iets wat je eerder die dag bij een ander vak hebt besproken. Zo haal je weer kennis op die anders niet meer aan de orde zou komen"

BEN JIJ (AL) CREATIEF?

Creatievelingen zijn kanjers in het ontwikkelen van nieuwe of vernieuwende ideeën. Een echt creatief idee moet óók toepasbaar en uitvoerbaar zijn. Hoe zit dat bij jou? Vind jij jezelf niet creatief? Geen zorgen! Er bestaan veel oefeningen om je creativiteit te trainen.

DE ROL VAN GELUID

Onderzoek laat zien dat omgevingsgeluid de creativiteit kan bevorderen. Welk geluid maakt niet veel uit, het volume is wel van belang. Wat blijkt: 70 decibel levert de beste resultaten op. Dat is vergelijkbaar met het geluidsniveau van een restaurant of een kletterende douche. Geluidsoverlast belemmert juist de concentratie en creativiteit.

DE MEEST CREATIEVE PLEK

Met stip op één: de douche! 72% van de mensen heeft creatieve invallen onder de douche. Naast het ideale geluidsniveau, biedt een douche vooral ruimte aan je hersenen om tot rust te komen na een dag vol prikkels en inspanning. Zo ontstaat er ruimte voor creativiteit.

EVEN ER UIT

Ken je het gevoel dat je hersenen niet op gang willen komen? Dansen op vrolijke muziek, een wandeling maken, nieuwe ervaringen opdoen en praten met mensen die anders zijn dan jij, het kan allemaal helpen om jouw creatieve denken aan te slingeren.

RUIMTE OM TE FALEN

Wanneer je een probleem tegenkomt, zul je vaak sneller kiezen voor een oplossing waarvan je weet dat je die aankunt. Om creatieve oplossingen te bevorderen, is het cruciaal om een cultuur te creëren waarin je veilig je mogelijkheden kunt verkennen en vergroten.

LEZEN MAAKT CREATIEF

Verhalen zijn de sleutel naar een wereld van fantasie en verbeelding. Om verhalen en personages tot leven te laten komen moeten de woorden die je leest in de hersenen omgezet worden naar beelden en gevoelens. Regelmatig lezen (of voorgelezen worden) bevordert dus de verbeelding en de fantasie, en zo train je je hersenen om vernieuwend te denken.

RUIMTE VOOR TOEVAL

Je hebt de perfecte omstandigheden gecreëerd, maar nog lukt het niet om een creatieve oplossing te vinden. Newton kreeg een appel op z'n hoofd, Archimedes sprong in bad en de ontdekking van de penicilline hebben we te danken aan een man die zijn kantoor niet opruimde. Kortom: soms is creativiteit vooral ook een kwestie van toeval.

Hoe zit dat in jouw klas? Verras jezelf en je leerlingen en installeer een zelfgemaakte "ideeëndouche".

Pleidooi voor verplichte kunstvakdocenten op basisscholen

“De minister moet ingrijpen!”

Eind april publiceerde Ronald Kox, specialist cultuureducatie bij het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA), een pleidooi voor verplichte kunstvakdocenten in het primair onderwijs. De titel luidt: Een kunstvakdocent op iedere basisschool? Pas de onderwijswet aan! Stadkamer sprak met Ronald over het belang van kunstonderwijs, de voordelen van een verplichte kunstvakdocent en wat er moet gebeuren om dit te realiseren.

Ronald Kox is Specialist Cultuureducatie bij het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA). Zijn specialisme is curriculumontwikkeling.

Wat was de aanleiding voor het schrijven van jouw pleidooi?

‘De directe aanleiding was dat collega Arno Neele had uitgerekend wat het kost om een kunstvakdocent in te zetten. Op zijn publicatie in de Cultuurkrant kwam een goede respons. Dat vroeg om een inhoudelijk vervolg. Tegelijk loop ik al meer dan 35 jaar mee in zowel kunstonderwijs als kunstbeleid. Ik zie dat we telkens dezelfde discussie blijven voeren, omdat een stevige wettelijke basis ontbreekt.’

Wat is die discussie?

‘Hoe we kunst- en cultuuronderwijs op een goede manier vormgeven en borgen in het basisonderwijs. Scholen hebben de vrijheid om op basis van een aantal vage kerndoelen invulling te geven aan kunst- en cultuuronderwijs. Als ik het heel gechargeerd zeg: met één keer knippen, één keer plakken en één keer toeteren heb je al aan je kerndoelen voldaan. Daardoor heb je nauwelijks grip op de kwaliteit. Het instellen van Interne Cultuurcoördinatoren (ICC’ers) sinds 2004 heeft wel geholpen, maar dat zijn vaak leerkrachten die cultuur als taak erbij doen.

Daarnaast zien we dat leerkrachten steeds minder uren krijgen voor hun kunstzinnige vorming. Er zijn pabo’s waar studenten in vier jaar tijd slechts twintig uur les krijgen in kunstzinnige vorming. Vervolgens worden ze wel geacht om die kennis te kunnen overdragen op kinderen. Ook is cultuuronderwijs te weinig geborgd binnen scholen. Als de directeur of ICC’er weggaat, kun je vaak weer opnieuw beginnen.’

Waarom is kunstonderwijs zo belangrijk?

‘Om meerdere redenen. Bijvoorbeeld omdat je het niet los kunt zien van de brede ontwikkeling en van andere doelen in het onderwijs, zoals de sociaal-emotionele en persoonlijke ontwikkeling. Daarnaast heeft het altijd een relatie met andere terreinen en leergebieden. Door goed met muziek, ritme, intonatie en met klank bezig te zijn, gaan kinderen beter luisteren. En door beter te luisteren, ontwikkelt hun taalvaardigheid beter. Het is echt een parallelle ontwikkeling. Cultuureducatie heeft een aantoonbaar versterkend effect bij het aanleren van andere vakken. En natuurlijk om de kennis en vaardigheden van kunst zelf op te doen, om toe te passen in de vrije tijd of om later werk te vinden in de

culturele en creatieve sector.

Het funderend onderwijs - het basis- en voortgezet onderwijs - bereidt leerlingen in de meeste gevallen voor op een opleiding in het mbo of het hbo. Maar als je naar het kunstonderwijs wil, dan moet je toelating doen. Met het huidige aanbod in het po en het vo is de kans groot dat je onvoldoende vaardigheden en kennis hebt opgedaan om te worden toegelaten. Dat betekent dat het kunstonderwijs niet, of onvoldoende, bediend wordt door het funderend onderwijs. Wie in de kunsten wil gaan werken, moet zich dus buiten school verder bekwamen. Dan wordt het een hobby, terwijl het een onderdeel hoort te zijn van het huidige onderwijs. Maar in de praktijk is dat dus niet zo.’

Hoe komt het dat kunst- en cultuuronderwijs relatief minder aandacht krijgt?

‘De focus ligt vaak op taal en rekenen omdat dat beter meetbaar is. Dat zie je ook terug in de PISA-ranking; een instrument om onderwijs internationaal te kunnen vergelijken. Wanneer die cijfers teruglopen en er extra moet worden geïnvesteerd in taal- en rekenonderwijs, wordt als eerste tijd weggesnoept van kunst en cultuur. Het is ook typisch Nederlands. In Duitsland is er bijvoorbeeld helemaal geen discussie over de waarde van kunst en cultuur. In Nederland moet je telkens weer aantonen wat de waarde is. Het helpt ook niet als de minister van Onderwijs roept dat taal, rekenen, burgerschap en digitale geletterdheid de belangrijkste leergebieden zijn. Scholen zeggen dan al snel: oké, als de minister dit belangrijk vindt, dan moeten deze vier de belangrijkste plek innemen. Daarom moet je voor een leergebied dat al in de randen zit, kijken of je dat op een andere manier kunt borgen. Met een wet dus, die een kunstvakdocent op iedere school verplicht stelt, net als jaren geleden is gebeurd met een vakdocent lichamelijke opvoeding.’

Waarom gaat dit onderwerp jou zo aan het hart?

‘Voor mij staan kunst en cultuur voor communicatie. Taal is daarvoor een mooi instrument, maar niet het enige. En taal is eigenlijk ook een culturele uiting.

Bij communicatie zijn er altijd twee partijen: de zender en de ontvanger. Je moet dus weten hoe je een boodschap moet zenden, maar ook hoe je die moet ontvangen. Dat is essentieel om in de samenleving te kunnen functioneren.

Kunst en cultuur dragen ook bij aan de persoonsvorming; ze laten je nadenken over wie je bent, wie de ander is. En het is sociaal-emotioneel vormend. Hoe reageer je ergens op? Wat roept die ander in mij op? Het onderwijs hoort aandacht te besteden aan drie doeldomeinen: kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming. Voor die laatste twee is kunst- en cultuuronderwijs van groot belang.'

Je schrijft ook dat een kunstvakdocent bijdraagt aan de oplossing van het lerarentekort. Kun je dat uitleggen?

'Wie een opleiding volgt tot kunstvakdocent, krijgt een ongegradeerde bevoegdheid. Daarmee mag je overal in het funderend onderwijs lesgeven, dus ook op de basisschool. Voor de uren die een kunstvakdocent voor de klas staat, heb je dus geen reguliere leerkracht nodig die erbij moet blijven. En als je het slim aanpakt, kun je kunstvakken combineren met andere vakken via projecten of thema's. Je kunt bijvoorbeeld tijdens een theaterles werken met dialogen waarbij je een andere woordenschat introduceert. Muziek kun je combineren met het automatiseren van tafels. En je kunt een beeldende opdracht geven over een onderwerp uit de natuur.'

Zijn er genoeg vakdocenten om dit te gaan doen?

'Nog niet en daar zijn verschillende redenen voor. Een belangrijke reden is dat veel docenten afhaken omdat ze een te kleine aanstelling krijgen en daardoor les moeten geven op meerdere scholen. Inclusief reis- en voorbereidingstijd ben je dan al snel een hele week bezig met een parttime functie. Daarom is een aanstelling van minimaal 3 of 4 dagen op één school zo belangrijk.'

"Voor de uren die een kunstvakdocent voor de klas staat, heb je dus geen reguliere leerkracht nodig die erbij moet blijven. En als je het slim aanpakt, kun je kunstvakken combineren met andere vakken via projecten of thema's"

"Al 23 jaar werk ik in het kunstonderwijs en al tien jaar bij de docentenopleiding DBKV in Zwolle. Ik ben het eens met de toekomst waarin een kunstvakdocent verplicht wordt gesteld in het primair onderwijs. Dat de waarde van kunstonderwijs groot is, illustreert de steeds groter wordende groep van nieuwe beroepen. Kunst en vormgeving hebben grote waarde voor de hele maatschappij.

De kern in deze discussie ligt volgens mij in het vermogen, en daarmee ook de ervaring en expertise, om kunstlessen te kunnen ontwerpen. Binnen een kunstvakopleiding ligt de focus op het makerschap enerzijds en het educatief ontwerpenschap anderzijds. Het zelf doorlopen van deze processen is nodig om een expert te worden. Ik pleit dan ook voor het bewaken van deze vakexpertise door geen generalistische kunstvakopleiding te creëren, maar de bestaande interdisciplinaire samenwerking - die al bestaat sinds de invoering van CKV in 1997 - te benutten voor deze discussie."

Karin Gerfen
Beeldend kunstenaar, educatief ontwerper en docent DBKV bij ArtEZ University of the Arts

Komt er straks voor iedere discipline een aparte vakdocent?

'Dat is niet wat we voor ogen hebben. Op dit moment zijn de docentenopleidingen voor kunstvakken sterk gericht op afzonderlijke disciplines. Maar we streven voor het primair onderwijs juist naar een kunstvakdocent die meerdere disciplines voldoende beheerst, leerlingen van alle groepen kan enthousiasmeren, creativiteit en verwondering kan aanboren, verbindingen kan leggen en talenten herkent en weet te ontwikkelen. Het is mooi als die docent ook weet op welk moment het belangrijk is om een kunstenaar van een specifieke discipline in de klas te brengen. Want we zijn nog steeds voorstander van kunstenaars in de klas.'

Hebben scholen de financiële middelen voor dit plan?

'Het antwoord op die vraag is heel simpel: ja. Scholen kennen een lumpsum-financiering. Ze krijgen geld van de overheid en beslissen zelf waaraan ze dat uitgeven. Je kunt een kunstvakdocent die een halve dag voor de klas staat betalen van het geld dat je uitspaart omdat je reguliere leerkracht dan niet voor de klas hoeft te staan. Wel zal er in het begin extra geld nodig zijn voor bijvoorbeeld de aanschaf van materialen, een methode of de inrichting van een lokaal.'

Welke stap moet als eerste gezet worden om dit plan te realiseren?

'De minister is nu aan zet. Die moet wetgeving in gang zetten die een kunstvakdocent op scholen verplicht. In aanloop daarnaar is het belangrijk dat er gesproken wordt met de kunstvakdocentenopleidingen over de meer interdisciplinair opgeleide docent. Het is duidelijk een traject van de lange adem. Dit is echt niet van vandaag op morgen geregeld. Maar als je er daarom niet aan begint, wordt het nooit wat.'

Ik onderstreep de gedachte van Ronald om kunstenaars onderdeel te laten zijn van kunst en cultuur op school. De cirkel van de leerkracht, de vakdocent én de kunstenaar van buiten zou een geweldig schild zijn!"

Hanneke van Laanen
Docent drama en kunsteducatie aan de Hogeschool KPZ en kunstambieder/theatermaker

"Dit pleidooi van Ronald Kox spreekt mij wel aan! Kunst- en cultuuronderwijs blijft op de basisscholen een ondergeschoven kindje. Rekenen, taal en lezen worden niet voor niets de 'basisvakken' genoemd.

Maar welke basis vinden we voor de ontwikkeling van kinderen belangrijk? Terecht vraagt Ronald aandacht voor de persoonsvorming van kinderen: wie ben ik, hoe communiceer ik, hoe kan ik mij uiten, hoe houd ik rekening met anderen, wat is mijn plek in deze wereld? Daar kan kunst- en cultuuronderwijs heel veel in betekenen! Dat zien we bij ons op school ook ontstaan tijdens de wekelijkse ateliermiddagen.

Het aanstellen van een kunstvakdocent kan zeker voor een impuls zorgen. Maar ook dan moeten leerkrachten en directeurs inzien wat het belang van kunst- en cultuuronderwijs is. Eerst moet de knop om: minder nadruk op opbrengsten en hoge scores en meer op de vorming van kinderen. En dan zoveel mogelijk de vakken met elkaar combineren en integreren, zodat het betekenisvol is voor de kinderen!"

Arco van Diggele
Directeur SBO Het Speelwerk Zwolle en bovenschools cultuurcoördinator schoolvereniging Florian

Cultuuronderwijs op De Proeftuin: Terug naar de basis

Basisschool De Proeftuin in Holtenbroek opende in augustus 2021 haar deuren. Er ging een jarenlange voorbereiding aan vooraf, met als voornaamste vraag: hoe kunnen we het onderwijs op een andere, meer oorspronkelijke manier vormgeven? Sonja Lassche was betrokken bij de oprichting én had de taak om het cultuuronderwijs vorm te geven. Hoe doe je dat op een nieuwe school?

Met hoeveel leerlingen zijn jullie begonnen?

'We zijn in augustus 2021 gestart met twaalf kleuters, aan het eind van het schooljaar hadden we er negenentwintig. Dit jaar konden we beginnen met twee kleutergroepen en een groep 3. Ik ben nu de juf van die groep.'

Wat was de reden om een nieuwe school te starten?

'Marja van Delden is de initiatiefnemer van De Proeftuin. Samen met haar vroegen we ons af: kan het nog anders in het onderwijs? Ieder mens bestaat uit een hoofd, hart en handen, maar het onderwijs richt zich

met name op het voeden van het hoofd. Tegelijkertijd zien we dat steeds meer jongeren op latere leeftijd uitvallen omdat ze keuzes maken lastig vinden, niet kunnen omgaan met druk of de verantwoordelijkheid van een baan niet aankunnen. Wij denken dat er een verband bestaat tussen de invulling van het onderwijs en deze problemen. Wij willen daarom met ons onderwijs meer balans creëren tussen hoofd, hart en handen. En daarvoor moet je naar een vorm die teruggaat naar de basis.'

Wat doen jullie anders dan een reguliere school?

'We hebben ons door veel stromingen laten inspireren. En overal haalden we het 'goud' uit. Veel zie je terug van de Vrije Schoolpedagogiek. Bijvoorbeeld in de warme kleuren op de vloer en de muur, en in het gebruik van natuurlijke materialen in de klas, zoals wollen kleden, schapenvachtjes en houten bankjes. We werken in de kleutergroepen niet met thema's, maar volgen het ritme van de seizoenen. Daarin valt al zoveel te ontdekken. Bovendien sluit het aan bij onze christelijke identiteit. De natuur is zo mooi gemaakt, daar zit zoveel kracht in. Ook onze dagen hebben een bepaald ritme. De kracht van herhaling is groot bij jonge kinderen. We spelen daarom drie weken lang elke ochtend hetzelfde ochtendspel met versjes en beweging. In die periode raken de leerlingen op een diepe laag vertrouwd met de tekst en de bewegingen. En ze vinden het elke ochtend weer fantastisch.'

Jij bent naast leerkracht ook cultuurcoördinator. Hoe geef je vorm aan cultuuronderwijs op een nieuwe school?

'Op andere scholen moest ik veel organiseren voor het cultuuronderwijs, want ruimte voor creativiteit was er vaak niet. Die tijd moest ik echt bij elkaar sprokkelen en dan moest ik nog plannen maken. Toen ik een plan wilde opstellen voor De Proeftuin, realiseerde ik me dat we vanuit onze visie en de elementen die we uit de Vrije School hebben overgenomen al heel veel aan kunst en cultuur doen. Maandag is bij ons tekendag, dinsdag schilderday, woensdag handwerkdag, donderdag bakdag en vrijdag kleidag. Cultuuronderwijs is voor ons geen extra taak, het maakt echt deel uit van onze basis.'

Hoe werkt jullie visie door bij de creatieve vakken?

'Ook daarbij gaan we terug naar de basis. Voor het breien hebben de kinderen in groep 3 gezien hoe een schaap wordt geschoren, ze hebben zelf de wol gewassen, gekleurd en gesponnen tot ze ermee konden breien. De breipennen hebben ze zelf gemaakt van hout en bewerkt met schapevvet zodat ze glad werden. Sommige dingen die we doen, zoals borduren of fluit leren spelen, zijn best moeilijk en kosten tijd om

te leren. We vinden het belangrijk dat kinderen leren om met aandacht ergens aan te werken en dat ze ervaren dat mooie dingen maken tijd kost. Iets doen wat moeilijk is, kan weerstand oproepen, maar ook dat is waardevol; het maakt kinderen flexibeler en steviger. En dat willen we graag: kinderen die lekker stevig de wereld ingaan.'

Welke uitdagingen kwam je tegen?

'De kennis en vaardigheden van onze teamleden schoten op sommige gebieden tekort. Veel technieken kenden we zelf niet, of niet goed genoeg. Als team hebben we geïnvesteerd in het vergaren van kennis. Zo hebben we acht sessies gehad van een professional die ons van alles heeft geleerd over kunsteducatie geïnspireerd op de Vrije Schoolpedagogiek. Ook onze nascholing bestaat voor de helft uit lessen om kunsteducatie naar een hoger niveau te tillen. We werken dan zelf met alle technieken. Dit jaar hebben we ons vooral gericht op

Lees verder

schilder- en tekentechnieken. Bij het schilderen werken we bijvoorbeeld met de nat-in-nattechniek: schilderen met waterverf op nat papier, waardoor natuurlijke patronen ontstaan. We schilderen bewust geen concrete afbeeldingen, maar richten ons op de beleving van kleuren en op verschillende technieken, zoals het maken van kleine streepjes of lange halen.'

Waarom is die beleving belangrijk?

'Het draait er hier niet om of een werkje mooi is of niet, of dat het wel of niet lijkt. Soms lees ik een verhaal voor terwijl de kinderen schilderen. Daarna bekijken we het werk en praten we erover. Zien we het verhaal terug in het schilderij? Waar werd het spannend? Zie je ergens voetstapjes? Zo kijk je op een andere manier naar het werk. Vanuit gevoel in plaats vanuit beoordeling. Ik denk dat je hierdoor minder snel faalangst in de hand werkt bij kinderen.'

Welke plannen hebben jullie nog op het gebied van cultuuronderwijs?

'We willen het muziekonderwijs verder ontwikkelen en zijn bezig met het uitbreiden van ons natuureducatieprogramma. We willen graag elke maand een dag naar buiten, bijvoorbeeld om met een boswachter op pad te gaan. We zijn nu ook al veel buiten en maken dan bijvoorbeeld natuurschilderijen en druppelorkesten met pannetjes. Vooral bij jonge kinderen is cultuuronderwijs nog zo heerlijk met alles verweven. Voor mij persoonlijk is het de uitdaging om het cultuuronderwijs voor de groepen 4 en 5 verder uit te werken en goed op papier te zetten.'

"We vinden het belangrijk dat kinderen leren om met aandacht ergens aan te werken en dat mooie dingen maken tijd kost"

Hiske en Joris werken sinds kort beiden als adviseur Cultuureducatie bij Stadkamer. Via Whatsapp bespreken ze hun ervaringen in de eerste weken.

Boekentips

**Boer Boris –
Ted van Lieshout &
Philip Hopman**

"De woorden zijn grappig en een beetje raar. De tekeningen zijn leuk."

Elin Pastoor (6) uit groep 2 van de Zevensprong

**Blitz! Een gek drankje –
Rian Visser & Lars Deltrap**

"Ik vind dit boek heel grappig, omdat de hoofdpersoon aan zijn neus trekt. Dan zegt hij: 'Plong!'."

Habib Hussein (9) uit groep 5 van het Stroomdal

**De waanzinnige Boomhut –
Andy Griffiths**

"Dit boek is grappig en soms ook spannend. Het is makkelijk te lezen en er staan leuke plaatjes bij."

Rohan Jongkind (7) uit groep 3 van de Morgenster

**Mega goed –
Tom Groot**

"Toen ik dit boek begon te lezen, vond ik het gelijk leuk! Het is een grappig, ondeugend boek."

Aniek Ringnalda (10) uit groep 6 van het Stroomdal

**De strijd om de
Superschoen – Liz Pichon**

"Silvie Sleehak probeert de wedstrijd te winnen om de Superschoen. Ze haalt samen met haar zoonnetje vervelende streken uit. Een heel bijzonder boek, met veel fantasie en humor!"

Esmee Biersteker (9) uit groep 5 van de Morgenster

**Koen Kampioen voor Oranje –
Fred Diks**

"De hoofdpersoon wordt gescout als voetballer en maakt van alles mee. Dat wil ik zelf ook graag"

Delzan Hashri (11) uit groep 7 van de Zevensprong

Scholingsaanbod 2023 – 2024 Cultuur- en leesonderwijs

Op zoek naar inspiratie of bijscholing op het gebied van kunst, cultuur en lezen in de klas? Onze trainingen en workshops voor cultuur- of leesonderwijs helpen je verder! Kijk op de website van Stadkamer voor het actuele aanbod en om je aan te melden. Zit hier niet bij wat je zoekt? We denken graag met je mee over de mogelijkheden.

MA 18 SEPT - 11 DEC 2023 | 9.30-12.00 UUR

De kunst van communiceren

Training effectieve communicatie tussen kunstdocent en school*

Durf jij jouw communicatievaardigheden onder de loep te nemen?

In vijf bijeenkomsten duik je in de wereld van effectieve communicatie met theorie en praktijkopdrachten.

WO 20 SEPT - 20 DEC 2023 | 14.30-17.30 UUR

Deskundige in leesbevordering

Cursus Open boek

Als leescoördinator zorg jij voor de basis van leesbevordering en neem je jouw team hierin mee, zodat alle leerlingen met plezier gaan lezen. De cursus bestaat uit vijf middagen.

DO 21 SEPT 2023 | 10.30-12.30 UUR

Kunst en kinderboeken

Training Kunst en Leesplezier

Wat is leesplezier? Welke kansen biedt het aan kunsteducatie? Ontdek hoe jouw kunstlessen kunnen bijdragen aan leesplezier van kinderen, bijvoorbeeld tijdens de Kinderboekenweek.

WO 4 OKT 2023 - 29 MEI 2024 | 14.30-17.30 UUR

Deskundige in cultuuronderwijs

ICC-cursus

De interne cultuurcoördinator (ICC-er) is dé spil voor goed cultuuronderwijs voor ieder kind op school. Na acht bijeenkomsten ben jij de expert op jouw school.

DI 10 OKT, 31 OKT EN 14 NOV 2023 | 19.30-21.30 UUR

Fan van je pen

Training Creatief schrijven

Drie avonden plezier: schrijven uit de losse pols en met een vrije pen. Je maakt zelf verhaaltjes en gedichten en ervaart hoe licht en leuk schrijven kan zijn. En je leert hoe je jouw groep aan het schrijven krijgt.

WO 18 OKT, 1 NOV EN 15 NOV 2023 | 19.30-21.30 UUR

Plezier in beeldende lessen

Cursus Beeldend vaardig

In drie atelierlessen doe je inspiratie op en ga je vooral zelf praktisch aan de slag. O.l.v. Monica Sierat experimenteer je met diverse technieken. Er kan meer dan je denkt!

DO 19 OKT 2023 | 15.30-17.00 UUR

Verdiepend voorlezen

Workshop Rijk voorleesonderwijs

Op een stevige taalbasis kan je de rest van je schoolcarrière bouwen. Leer hoe voorlezen binnen een taalrijk thema het verschil kan maken voor het jonge kind (in de kinderopvang en onderbouw po).

WO 8 NOVEMBER 2023 | 15.00-17.30 UUR

De culturele ontwikkeling

ICC netwerkbijeenkomst

Met goed cultuuronderwijs worden culturele competenties gestimuleerd. Welke zijn dat en welke vindt jouw school belangrijk? Hoe geef je hier waarde aan, bijvoorbeeld via rapport of portfolio? Deze middag is er volop inspiratie en uitwisseling tussen ICC-ers en leerkrachten.

DI 28 NOV 2023 | 19.00-21.00 UUR

Leeskick

Meertaligheid als verrijking

Tijdens deze bijeenkomst leer je hoe meertalige kinderen een tweede taal in hun hersenen verwerken. Ook krijg je handvatten om hun thuistaal effectief te betrekken bij het leesproces.

WO 10 JAN 2024 | 19.00-21.30 UUR

Nationale Voorleesdagen

Inspiratiebijeenkomst 0-6 jaar

Doe ideeën op in het kader van de Nationale Voorleesdagen zodat je direct aan de slag kunt met jouw groep.

MA 22 JAN EN WO 6 MRT 2024 | 9.30-12.30 UUR

Creativiteit, kun je dat afdwingen?

Basistraining Procesgerichte didactiek*

Met een goede procesgerichte les nemen kinderen geen genoegen met hun eerste idee. In deze training o.l.v. Karin Kotte leer je hen om te onderzoeken, autonoom te denken en buiten de kaders te gaan.

WO 7 FEB - 15 MEI 2024 | 14.30-17.30 UUR

Deskundige in leesbevordering

Cursus Open boek

Als leescoördinator zorg jij voor de basis van leesbevordering en neem je jouw team hierin mee, zodat alle leerlingen met plezier gaan lezen. De cursus bestaat uit vijf middagen.

MA 12 FEB - 13 MEI 2024 | 9.00-12.00 UUR

Grip op gedrag

Training Pedagogisch handelen*

Hoe creëer je in de klas een fijne sfeer zodat alle kinderen op hun best kunnen leren? Tijdens vijf bijeenkomsten leer je o.l.v. Maurice de Haan alles over interactie en het belang van een veilig klimaat in de groep.

WO 14 FEB, 6 MRT EN 20 MRT 2024 | 19.30-21.30 UUR

Plezier in beeldende lessen

Cursus Beeldend vaardig

In drie atelierlessen doe je inspiratie op en ga je vooral zelf praktisch aan de slag. O.l.v. Monica Sierat verken je nieuwe mogelijkheden vanuit thema's en materialen. Je eigen ideeën groeien!

DI 5 MAART 2024 | 15.30-17.00

Vind het beslissende boek

Workshop Samen op zoek naar een passend boek

Voor kinderen is een boek vinden dat bij hen past niet altijd makkelijk. Leer hoe je als leerkracht kinderen in de midden- en bovenbouw kunt ondersteunen bij hun boekkeuze en hoe leesgesprekken hieraan een positieve bijdrage kunnen leveren.

WO 6 MAART - 17 APRIL 2024 | 19.30-21.30 UUR

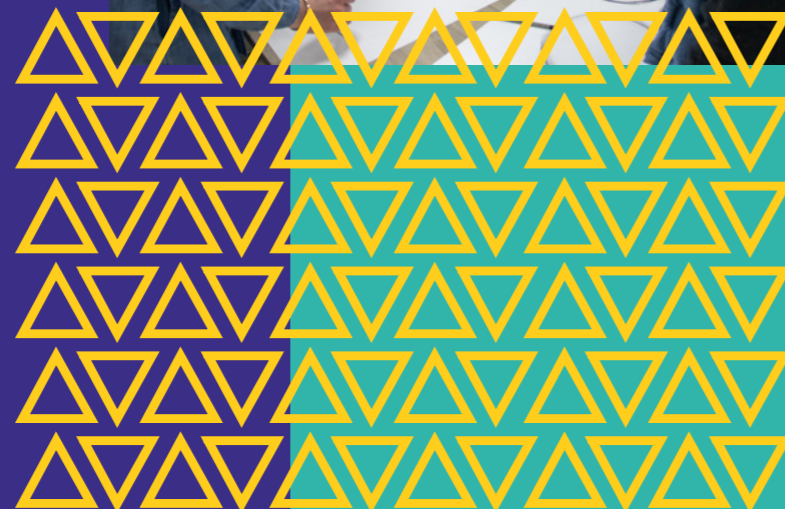
Maak je uit de voeten

Training Dansvaardig

Kinderen bewegen graag. Ze hebben behoefte om te ontdekken wat ze met hun lichaam kunnen uitdrukken. Leer hoe je dat begeleidt in een dansles, ook als je geen danservaring hebt. Inclusief voorstelling Introdans.

Als eerste op de hoogte zijn van
nieuwe trainingen en workshops?
Meld je aan voor onze nieuwsbrief!

DO 11 APRIL 2024 | 15.30-20.00 UUR

Buutvrij!

Het schoolplein voor professionals

Wil je inspiratie opdoen voor vakintegratie in het po? Tijdens Buutvrij! komen de werelden van taal, kunst en techniek samen en worden hokjes vakkundig uitgedumd.

DI 14 MEI, 28 MEI EN 11 JUNI 2024 | 19.00-22.00 UUR

Leren en innoveren

Training Ondernemend vermogen in cultuureducatie*

Proactief ondernemen: hoe doe je dat? Hoe zorg je ervoor dat scholen of andere opdrachtgevers juist voor jou kiezen? Tijdens deze training neemt Milou van Elburg je mee in de wereld van je (potentiële) opdrachtgever.

WO 19 JUNI 2024 | 19.00-21.30 UUR

Taal is meer dan tekst

Inspiratiebijeenkomst 0-6 jaar

Laat je inspireren en wissel ervaringen uit met andere professionals die werken met kinderen tussen 0 en 6 jaar.

* Deze trainingen zijn uitsluitend voor (zelfstandig) kunstdocenten

Doe ook mee met ...

4 t/m 15 oktober 2023

Kinderboekenweek Bij mij thuis

Pak uit met de feestelijke Kinderboekenweek! Plunder de bibliotheek, boek een voorstelling of workshop, nodig een schrijver of illustrator uit in jouw klas of ga met groep 5/6/7 op ontdekkingsstocht in Stadkamer.

www.stadkamer.nl/kinderboekenweek-voor-onderwijs

1 t/m 30 november 2023

Nederland Leest Junior

Lees met groep 7/8 het boek 'Het Pungelhuis' van Annet Huizing. Dit leidt tot boeiende gesprekken in de klas.

www.nederlandleest.nl

10 t/m 17 november 2023

Week van de Mediawijsheid Sociaal gedrag online

Wil je lessen over mediawijsheid in jouw klas of school, een ouderavond of teamtraining over dit thema organiseren? De adviseurs van Stadkamer denken graag met je mee.

www.weekvandemediawijsheid.nl

24 januari t/m 3 februari 2024

Nationale Voorleeswedstrijd

Start op je eigen school met de Voorleeswedstrijd en meld jouw schoolkampioen aan voor de wedstrijd in Stadkamer. Wie weet gaan jullie door naar de regionale ronde, of zelfs de landelijke finale!

www.denationalevoorleeswedstrijd.nl

25 t/m 31 januari 2024

Poëzieweek Thuis

Poëzie verdient het hele jaar door aandacht in de klas. Toch is er één week waarin poëzie heer en meester mag zijn: de Poëzieweek! Dit jaar is het thema 'thuis'.

www.poezieweek.com

5 t/m 14 april 2024

Kindermuziekweek

Tien dagen lang is Zwolle, net als heel Nederland, in de ban van muziek. Speciaal voor kinderen van 0 tot 12 jaar worden veel activiteiten georganiseerd om zo live muziek te ervaren.

www.kindermuziekweek.nl

Mei-juli 2024

Vakantielezen

Wil jij je leerlingen motiveren om ook in de zomervakantie een boek te pakken? Doe dan mee met Vakantielezen. Een leesbevorderingsproject dat lezen op school en thuis met elkaar verbindt.

www.stadkamer.nl/vakantielezen

Schrijf je in voor de
nieuwsbrief Onderwijs
en ontvang elke maand
inspiratie in
je mailbox.

TIP
TIP
TIP

COLUMN

Nog vier jaar...?!

Maarten Keppel zet zich als adviseur Media- en Taaleducatie bij Stadkamer dagelijks in voor leesbevordering en taalontwikkeling in het primair onderwijs. Tijdens een van zijn gastcolleges op de pabo vraagt hij zich af: komt het nog wel goed met het leesonderwijs?

Het is een woensdagochtend in maart, een paar minuten voor half negen. Mijn presentatie staat klaar op het digibord. Met een tafel vol boeken en een hoofd vol vragen wacht ik nieuwsgierig de eerste groep af. Hoe stappen ze mijn les in? Kan ik hen inspireren en aanmoedigen? En vooral: wat is hun leeservaring?

Terwijl de eerstejaars pabo-studenten het lokaal binnenlopen, laat een van hen mij direct een boekenlegger zien van de Grote Vriendelijke 100*. Blijkbaar is er bij deze student al een zaadje geplant. Een veelbelovend begin! Vandaag geef ik een gastcollege over het belang van (voor)lezen en laat ik de studenten kennismaken met voor hen nog onbekende boektitels als Spinder en Terra Ultima. We hebben het over hun eigen boekenkennis. Ik begin me zorgen te maken als ze, op een enkele student na, niet verder komen dan Het Leven van een Loser. Zijn dit nu de toekomstige professionals...?

Over een kleine vier jaar verlaten deze studenten de pabo. Misschien wordt een van hen straks jouw collega. Of geeft een ander les aan jouw kind. Hoe kunnen we van deze leerkrachten in spé verwachten dat ze leerlingen aan het lezen krijgen? Dat ze hun taalontwikkeling stimuleren, terwijl ze zelf nog zoveel moeten leren?

We hebben nog vier jaar...

Nog vier jaar om deze studenten voldoende bagage mee te geven en klaar te stomen voor hun rol als leesbevorderaar. Kunnen ze wel genoeg?

Nog vier jaar voordat zij hopelijk elke dag voorlezen uit prachtige kinderboeken en kinderen vertellen over de nieuwste boektitels. Weten ze wel genoeg?

Nog vier jaar totdat deze leerkrachten misschien wel aan de slag gaan op een van de Zwolse basisscholen die meedoen aan het programma Alle Zwolse Kinderen Lezen. Waar ze op een school komen met een rijke doordachte boekencollectie, tijd voor (voor)lezen, aandacht voor leesmotivatie, en een planmatige aanpak en structurele borging van leesbevordering. En nog belangrijker: met collega-leerkrachten die als rolmodel voor kinderen laten zien hoe leuk lezen is. Deze studenten hoeven het niet alleen te doen.

Nog vier jaar... Het zal genoeg zijn!

Meer weten over ons programma
Alle Zwolse Kinderen Lezen?
Kijk op www.stadkamer.nl/azkl

*www.degrotevriendelijkepodcast.nl/de-gv100

De Werkschuit gaat voor sterke lezers

Openbare basisschool De Werkschuit in de Aa-landen zet fors in op leesonderwijs. Het doel: van iedere leerling een sterke lezer maken. Wendy en Ilonka, leerkrachten van groep 1 en 2, volgden vorig schooljaar de cursus leescoördinator en werkten hun visie en aanpak uit in een kwaliteitskaart lezen in de kleuterbouw. Daarmee zorgt de school voor een uniforme leesaanpak.

Het is de ambitie van de school om zo goed mogelijk leesonderwijs te geven. 'Het is daarvoor - in onze ogen - van groot belang om veel onderwijstijd te besteden aan (voor)lezen', zegt Ilonka. Dat komt ook al tijdens het kennismakingsgesprek met ouders ter sprake. Sinds kort krijgen ouders de vraag of zij hun kinderen voorlezen en of de kinderen lid zijn van de bibliotheek. 'Als ouders niet voorlezen, stimuleren we dat. Of we stellen voor de VoorleesExpress in te schakelen', legt Wendy uit. 'En wanneer kinderen geen lid zijn van de bibliotheek dan kunnen wij dat vanuit school regelen', vult haar collega Ilonka aan.

Duizenden woorden meer

De vraag aan ouders komt voort uit de nieuwe aanpak voor leesonderwijs in de kleuterbouw. De Werkschuit kent ruim dertig nationaliteiten. Niet alle ouders beheersen de Nederlandse taal even goed. Daardoor is voorgelezen worden of zelf lezen niet altijd vanzelfsprekend. Om het leesonderwijs een impuls te geven, volgden Wendy en Ilonka in 2022 bij Stadkamer de cursus tot leescoördinator. 'Dagelijks voorlezen is echt enorm belangrijk voor de ontwikkeling van kinderen', zegt Ilonka. 'Kinderen die van jongs af aan worden voorgelezen, kennen al gauw duizenden woorden meer wanneer ze als kleuter op school komen.'

Tijdens de cursus is het gebruikelijk dat deelnemers een jaarleesplan ontwikkelen. Omdat De Werkschuit

deze al had, hebben Ilonka en Wendy een kwaliteitskaart 'lezen in de kleuterbouw' gemaakt. Een bondig en overzichtelijk document van drie A4-tjes met daarin de visie, doelen, aanpak, basiswerkvormen en mogelijkheden tot ouderbetrokkenheid. Ook voor de midden- en bovenbouw wordt een kwaliteitskaart ontwikkeld.

"Bij het vaststellen van de thema's kijken we nu beter naar de boeken die daarbij aansluiten"

Werken vanuit dezelfde visie en aanpak

De Werkschuit heeft vijf kleuterklassen met in totaal zeven leerkrachten. 'Met de kwaliteitskaart zorgen we ervoor dat iedereen werkt vanuit dezelfde visie, op min of meer dezelfde manier voorleest en bieden we tips voor werkvormen', legt Ilonka uit. 'De kaart is bovendien handig voor nieuwe medewerkers.' Hoewel er volop ruimte is voor eigen inbreng, zijn er een aantal afspraken waar iedere leerkracht zich aan moet houden. 'Zo lezen we iedere dag minstens twintig minuten voor', zegt Wendy. 'En dat doen we niet tijdens een eetmoment. Dat mag wel, maar dan als extraatje.'

Wendy Kopmels

Voorleesaanpak de Werkschuit

- Lees dagelijks minimaal 20 minuten voor.
- Bied een prentenboek minimaal 3x aan.
- Bespreek vooraf de voor- en achterkant en titel.
- Zet de basiswerkvormen in: vertellen, voorlezen, voordragen, presenteren en praten over verhalen.
- Richt een stimulerende lees-/verwerkingsomgeving in, zoals een verteltafel of promotietafel.
- Richt samen met de kinderen een hoek in, passend bij het thema.

Voordat we een boek gaan lezen, hebben we het over de voor- en achterkant en de titel. Waar denken de kinderen dat het over gaat? Tijdens het voorlezen, stellen we ook vragen. Hoe zou het verhaal verder kunnen gaan?’

Bredere en rijkere thema's

Naast een uitbreiding van het boekenaanbod in de schoolbib, heeft de cursus nog iets in gang gezet. 'Bij het vaststellen van de thema's kijken we nu nog beter naar de boeken die daarbij aansluiten', licht Wendy toe. 'Daarbij krijgen we hulp van Stadkamer. Na de meivakantie stond bijvoorbeeld het thema piraten op de planning. Na onze cursus zijn we kritisch gaan kijken: wat draagt dat thema bij aan de woordenschat van de kinderen? Weinig, concludeerden we. Toen hebben we het breder getrokken naar het thema oceanen. Daar past een scala aan boeken bij. Oók over piraten. En ik kan me voorstellen dat we aan het eind van het jaar niet meer werken met het thema Sinterklaas, maar met een overkoepelend thema. Onze thema's zijn breder en rijker geworden.'

De thema's zijn voor iedere klas hetzelfde. Maar iedere klas kan met een eigen subthema aan de slag. Ilonka: 'Op dit moment werken we met het thema Holland. Wendy heeft het over Hollandse meesters, ik over het Hollandse weer: hoe ontstaat een wolk? Waar komt regenwater vandaan? Waarom hebben planten water nodig? Daar zoeken we dan weer allemaal boeken bij.'

"Onze thema's zijn breder en rijker geworden"

Hoe weet je of de ambitie om zo goed mogelijk leesonderwijs te geven geslaagd is? Wendy: 'Die vraag is lastig te beantwoorden. Het is onze wens dat zowel leerlingen als collega's elkaar inspireren en motiveren om te lezen. Als we dit weten te bereiken, is dat fantastisch.'

'De Werkschuit gaf bij ons aan meer te willen inzetten op voorlezen in de onderbouw. Ik heb suggesties gegeven voor boeken die daarbij kunnen helpen, zoals Rijke taal. Ook denk ik mee over rijkere thema's. Die zijn belangrijk omdat je een rijk thema vanuit meerdere perspectieven kunt bekijken. Een voorbeeld van een rijk thema is 'tradities' in plaats van 'Sinterklaas'. Een rijk thema levert meer kennis op, een breder wereldbeeld en een uitgebreidere woordenschat. Het was ook mooi om te zien dat Wendy en Ilonka bij het maken van de kwaliteitskaart gebruik hebben gemaakt van een combinatie van theorie, de gesprekken met mij en met hun eigen leescoördinator, en de inspiratielessen die ik in de klas heb gegeven. Ook de voortzetting van de leesaanpak in de midden- en bovenbouw in zowel werkwijze als onderwerpen is heel sterk. Dat is precies wat we van effectief leesonderwijs verwachten.'

Ester Rekers, adviseur Media- en Taaleducatie Stadkamer

AAN HET WOORD

ICC'er Loes Onderdelinden

Afgelopen schooljaar volgde Loes Onderdelinden de ICC-cursus bij Stadkamer. De nieuwe inzichten neemt ze mee in haar rol als leerkracht en ICC'er op de Montessorischool.

"Voordat ik begon aan de opleiding tot ICC'er, zag ik mijzelf als een trechter: overspoeld door al het culturele aanbod. Tijdens de cursus leerde ik structuur aanbrengen en kreeg ik de tools om een duidelijke visie te vormen, zodat we het cultuuraanbod kunnen toetsen aan onze eigen doelen. Nu voelt het als een snoepwinkel, waaruit wij onderbouwde keuzes kunnen maken. Een heel ander uitgangspunt voor de invulling van cultuur bij ons op school!"

Een van de meest inspirerende onderdelen van de cursus vond ik Procesgerichte Didactiek van Karin Kotte. Deze methodiek geeft veel meer ruimte voor voorbereiding en gesprek, en om creatieve zijpadjes te bewandelen. Een beeldende les kun je met gemak uitsmeren over meerdere weken. Dat scheelt voorbereidingstijd en kan je werkdruk verlagen! Karin leerde ons: "Liever acht hele goede procesgerichte projecten, dan 40 Pinterest-werkjes".

In ons team hebben we nu een duidelijke ambitie waaraan het cultuurbeleidsplan is gekoppeld. Ik leerde dat C-zicht een belangrijk handvat is om cultuuronderwijs binnen de school vorm te geven. Dit hulpmiddel om te kijken, beoordelen, plannen en richting te geven, willen we inzetten om nog beter te worden in het registeren van de culturele ontwikkeling van onze leerlingen. Een bijkomend voordeel is dat we hiermee ook voor andere vakken, zoals burgerschap, een handige tool hebben.

"De ICC-cursus geeft vorm aan de juiste aanpak"

De woorden die bij me opkomen als ik terugkijk op de cursus, zijn: kennis delen, verwonderen en verbreding. Ik vind het een aanrader! Je krijgt inzicht in de rol die je kunt vervullen als ICC'er en de gastdocenten inspireren je met lessen die je direct kunt toepassen in school. Als jij cultuureducatie als taak hebt, geeft deze cursus vorm aan de juiste aanpak."

Loes Onderdelinden

5 jaar Alle Zwolse Kinderen Lezen

Met het programma Alle Zwolse Kinderen Lezen zetten we in op het vergroten van leesplezier bij kinderen en jongeren van 0-18 jaar en daarmee het doorbreken van de cyclus van laaggeletterdheid.

Vanuit een gezamenlijke ambitie werken gemeente Zwolle, onderwijsinstellingen en maatschappelijke partners al ruim vijf jaar succesvol samen aan de vijf basisprincipes van het programma:

1. Zorg voor een rijke- en doordachte boekencollectie
2. Neem de tijd voor (voor)lezen
3. Besteed aandacht aan leesmotivatie
4. Kijk kritisch naar de aanpak op school
5. Geef als leerkracht het goede voorbeeld en lees zelf!

'We geven nu op een gestructureerde en onderbouwde manier richting aan ons leesonderwijs'

Leescoördinator Al Amana

Bereikt in de afgelopen 5 jaar

- 176 gezinnen bereikt met de VoorleesExpress
- 51 opgeleide voorleescoördinatoren kinderopvang
- 44 opgeleide leescoördinatoren basisonderwijs
- 17 netwerkbijeenkomsten
- 36 basisscholen waarmee is samengewerkt

TOEKOMSTDROOM

We gunnen alle Zwolse kinderen een sterke taalbasis waarop ze de rest van hun leven kunnen bouwen. Alleen samen bereiken we dat!

'We zien door de hele school dat de motivatie om te lezen is vergroot' Leescoördinator de Ark

'De bewustwording van leesbevordering bij leerkrachten is gegroeid!'

Directeur de Markesteen

KUNSTLES GEVEN MOEILIK? THINK AGAIN!

Want in een paar simpele stappen zet jij jouw klas binnen óf buiten aan het werk met een creatieve opdracht. Met eenvoudige materialen maakt ieder kind een prachtig kunstwerk.

DIY: KUNST IN DE KLAS

DE FAMILIE STOK

- 1) Zoek in het bos of park naar stokjes die op de grond liggen. Verzamel genoeg stokjes om een hele familie te maken.
- 2) Leg gekleurde wol, katoen of reepjes stof in verschillende kleuren klaar.
- 3) Zorg ook voor lijm en een watervaste stift of (wiebel)oogjes.

4) Gebruik (ijzer)draad om de stokjes aan elkaar te maken.

5) Maak kleding voor de familie Stok door de wol of stof eromheen te wikkelen. Wacht even tot alles droog is voor je verdergaat.

6) Laat je fantasie de vrije loop: hebben jouw familieleden een bos haar, hoed of petje? Of misschien wel een huisdier?

7) Teken of plak de ogen en monden op de poppetjes. En klaar is jouw eigen familie Stok!

8) Koppel er een taalopdracht aan. Ieder familielid krijgt een eigen gedicht, bijvoorbeeld een elfje, beginnend met de naam.

TIP: DEZE OPDRACHT SLUIT GOED AAN BIJ HET THEMA 'BIJ MIJ THUIS' VAN DE KINDERBOEKENWEEK!

ICC'er Marjanneke Scholtheis

Marjanneke Scholtheis maakt zich als leerkracht van groep 1-2 en ICC'er sterk voor cultuuronderwijs op CBS Het Stroomdal. Een bezoek aan een voorstelling bij Schouwburg Odeon leverde enthousiaste reacties op bij de kinderen én hun ouders.

"Met de kinderen van groep 1, 2 en 3 stapten we in de bus naar Schouwburg Odeon voor de voorstelling Tuimel & Bounce. Alleen de busreis was al een hele ervaring! We kwamen langs de Peperbus en de McDonalds, en een van de kinderen riep enthousiast: 'Hé, daar wonen opa en oma!'.

De dansvoorstelling van Danstheater Aya was veelzijdig en prikkelde de fantasie van de kinderen. De dansers tuimelden en stuiterden rond het eenvoudige, maar multifunctionele decor. Er waren spannende momenten, met drama en mooie muziek. Oftewel: een rijke voorstelling die ontzettend aansprak!

De kinderen keken hun ogen uit en beleefden het theaterbezoek op hun eigen manier. De één was met grote ogen stil aan het kijken en ging helemaal op in wat er op het toneel gebeurde. Een ander was vooral gefascineerd door de klapstoel waar hij op zat. Weer een ander kind leefde verbaal heel intens mee met kreten als 'ooh' of: 'pas op!'. De kinderen die graag bewegen, werden aan het einde uitgedaagd om mee te dansen.

"Theater opent deuren naar de fantasie, en brengt momenten van herkenning, verwondering en spanning"

Later op school hebben we nog nagepraat en speelden de kinderen delen uit de voorstelling na. Voor de kinderen voelde het theaterbezoek als een schoolreis! Het was tof dat er na de voorstelling ruimte was voor een persoonlijke high five of om vragen te stellen, maar vooral fijn om nog even samen te dansen en te bewegen. Ook van ouders kreeg ik achteraf heel enthousiaste reacties; ze vonden het fantastisch dat we naar het theater gingen. Zelf vind ik naar het theater gaan belangrijk vanwege de persoonlijke ervaring die een kind opdoet. Het opent deuren naar de fantasie, en brengt momenten van herkenning, verwondering en spanning. Kortom: genieten!"

Marjanneke Scholtheis

Met jouw klas ook zo'n onvergetelijke theaterervaring beleven bij Zwolse Theaters? Bekijk het educatieaanbod en de mogelijkheden voor jouw school via de QR-code.

Colofon

Stadkamer

Afdeling Onderwijs

Zeven Alleetjes 1a
8011 CV Zwolle
www.stadkamer.nl

Teksten en eindredactie:

Jorien Marcus, journalist | tekstschrijver
Karin Visscher, Stadkamer
Tharin Doornbos, Stadkamer

Fotografie:

Patrick Laan fotografie (pag. 6,8,10,11,12,14,16,22,23,24,26,35,36)
Tharin Doornbos (pag. 9,20,21,25,28,29,33,37,41)
Kamerich Budwilowitz (pag. 9)
Lilian van Rooij (pag.18)

Concept en vormgeving

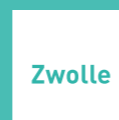
Jeanine van Dalen | Van Dalen vormgeving
www.vandalenvormgeving.nl

Cult. - educatie en inspiratie voor primair onderwijs - is een uitgave van Stadkamer Onderwijs. Het magazine wordt gratis verspreid op alle scholen in het primair onderwijs in Zwolle. Een nascholingsaanbod wordt jaarlijks gepubliceerd, het actuele aanbod staat altijd op onze website. Alle rechten voorbehouden. Deze rechten berusten bij Stadkamer, c.q. de betreffende auteur.

Disclaimer: Ondanks de zorgvuldige samenstelling van Cult is het mogelijk dat gegevens onvolledig c.q. onjuist staan vermeld.

September 2023

Veel activiteiten worden mogelijk gemaakt door:

Geloof jij ook
in de kracht
van cultuur?

Deze tekening is gemaakt door Asmaa (6) van OBS De Springplank:

“De juf had een spiegel in de klas gezet, daar moesten we in kijken om een zelfportret te maken. Eerst heb ik met potlood mijn gezicht getekend en daarna gekleurd. Ik ben er trots op, want het is netjes en ik vind de kleuren mooi geworden. Het lijkt goed op mij!”

